ПОРОДИЦА КАО БИТАН ФАКТОР У ФОРМИРАЊУ ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ КОД ДЕЦЕ

Мирјана М. Марковић¹

Сажетак. Породица као заједница родитеља и деце има велику улогу у формирању еколошке свести код деце. Она је прва социјална средина са којом дете ступа у контакт и од породице много зависи какве ће социјалне навике дете усвојити од родитеља и какав ће његов став касније бити према околини и природи. Услови породичног живота, и то посебно у првим годинама детињства, одлучујући су за формирање свести и личности детета. Породица је не само институција преко које се остварује социјализација у том смислу што породица делује да се усвоје друштвене норме, него је породица и фактор од кога зависи у какву ће се личност дете развити.

Кључне речи: еколошка свест; родитељи; породица; животна средина; деца.

УВОД

Научно-технолошки развој који је достигла савремена цивилизација има за последицу настанак бројних еколошких проблема, те се у последњим деценијама двадесетог века говори о еколошкој кризи као глобалном обележју савремене цивилизације. Имајући у виду размере и последице еколошке кризе, средином прошлог века почињу интензивна разматрања о путевима и начинима решавања еколошких проблема и ублажавања последица нарушене еколошке равнотеже.

„Током 19. па и 20. века чврсто се веровало да је технички напредак вредност о којој не треба посебно расправљати, нити га

¹mirjanamar76@gmail.com, Висока школа струковних студија за образовање васпитача Пирот

контролисати, јер се његов развој одвијао сагласно важећем схватању о положају и односу човека и друштва према природи садржаном у антропоцентризму; човек је у центру света и све што је добро за њега, добро је и за природу“ (Ђорђевић, 2002, стр. 235) Човек као биће потреба, трудио се да себи обезбеди живот у изобиљу при чему није водио рачуна о томе да загађује и уништава свет, чији је део у коме живи и он сам. Људски род, тежњом да побољша квалитет живота довео је до многобројних проблема у природној средини, до нарушавања еколошке равнотеже, чиме је довео у питање опстанак не само других биљних и животињских врста, већ и сопствени опстанак и опстанак планете. Евидентно је да се данас цела планета налази у опасности од потпуног уништења. Еколошка криза, дефинише се и као „нарушавање равнотеже између природе и друштва; мењање концентрације биоцена (супстанци неопходних за живот), као и других материја из животне средине. Као и промену економских активности човечанства које утичу не само на промену животне средине, већ и на друштвени развој и здравље људи“ (Mazour, Chumakov, Gay, & Center for scientific and applied programs „DIALOG“, 2003, стр. 119).

Ремећење еколошке равнотеже и настанак еколошке кризе за последицу има и смањење стабилности социјалних система. Данас преовлађује схватање да у природи постоје крајње физичке границе у оквиру којих је човек присиљен да делује и да свако прекорачење тих границе представља опасност, тј. може довести и већ доводи до поремећаја еколошке равнотеже. „Уз појам еколошке кризе тесно је повезан појам *еколошке свести*. То је комплексан појам којим се синтетизују сазнања и антиципације програмског карактера. Без еколошке свести све мере еколошке политике могу бити бескорисне. Еколошка свест је иманентна друштвеној свести, она има своју друштвену суштину, па се по дефиницији не може исцрпљивати само у критици, без обзира на то колико та критика била прогресивна, нити у *свести о околини*“ (Мишковић, 1997, стр. 35).

УЛОГА ПОРОДИЦЕ У ФОРМИРАЊУ ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ КОД ДЕЦЕ

Породица као заједница родитеља и деце има велику улогу у формирању еколошке свести код деце. Родитељи еколошку свест уграђују у децу путем процеса социјализације.

Процес социјализације личности је непрекидан и траје од рођења до смрти. Најинтензивнији је међутим период детињства, младости и прве биолошке зрелости. У овом периоду породица игра најважнију улогу у формирању личности. Она је најјача трансмисија између човека и друштва. У оквиру породице постоји сложен сплет реципрочних васпитних, етичких и других утицаја. Они се одвијају у више праваца: од родитеља према деци, међусобни утицај браће и сестара итд. Према Владимиру Милановићу: „Социјализација личности представља тоталитет организованих и неорганизованих утицаја, континуитет процеса, целину социјалне интерактивности која има за последицу формирање личности која одговара потребама одређеног типа друштва“ (Милановић, 1981, стр. 421).

Функција социјализације личности велику улогу има и при формирању еколошке свести код деце. Са развојем савремене породице и развојем индустријског и технолошког друштва заштита животне средине зависи и од еколошког образовања и васпитања чланова породице. Породица и породична средина су најбитнији фактори развоја личности. За друштво је од великог значаја развијање еколошке свести, која треба да започне у породичној средини. Међутим, улога породице у формирању еколошке свести код деце може бити позитивна и негативна. Позитивна улога биће у оним породицама где постоји свест о томе да су заштита, обнова и унапређивање животне средине цивилизацијска обавеза свих људи на земљи, да је еколошко образовање саставни део културе живљења. Родитељи који поседују еколошку културу и свест својим личним примером код детета ће развити пожељно еколошко понашање. Насупрот томе, у породицама у којим код родитеља није изграђена еколошка свест, својим негативним примерима утицаће на децу да и они загађују своје животно окружење.

Начин на који родитељи награђујући и кажњавајући настоје да постигну да дете усвоји друштвене норме одређују не само норме понашања детета него детерминише и његову личност. За развитак будуће личности и свести детета најважнији је моменат осећање сигурности, осећање детета да га родитељи воле и да се брину о њему. Нису толико важни поједини специфични поступци у односу према детету колико општи однос и општа атмосфера у породици, а првенствено осећање сигурности детета. Родитељи који показују срдачан однос биће ефикаснији у процесу васпитања своје деце, пре свега због тога што ће их деца више подражавати и што ће од њих

спремније прихватити сваку поуку. Дете ће се осећати везанијим за родитеље који су срдачнији према њему.

Процес идентификације са родитељима биће јачи, па ће на тај начин боље прихватити modele понашања својих родитеља. Као три облика учења по моделу спомињу се: учење идентификацијом, учење имитацијом и учење учењем улога. У првим годинама живота породица има пресудан утицај на дете. Дете се идентификује са родитељима, поготово са оним родитељем са којим је више повезано. Дете имитира родитеље и на крају учи улоге које постоје у породици. Према томе, утицај родитеља поред осталог и на формирање еколошке свести код деце биће велик. Дете ће имати добар подстицај да преузима начин понашања родитеља према природи. Ако се родитељи марљиво понашају према свом окружењу и дете ће бити такво.

Са околином и природним појавама родитељ упознаје дете још у првој години живота, јер човек и природа чине један систем који се састоји од узајамног односа. Еколошка свест као битан фактор заштите животне средине може се формирати код деце једино ако је родитељ поседује. Дете уз помоћ родитеља учи, открива разне вредности као што су самосавлађивање неконтролисане потрошње, штедња природних добара, заштита природе и свог окружења (Илић & Марковић, 2010, стр. 31). Кад постоји могућност да акција неке особе утиче на другу имамо интеракцију. У интеракцији са другим људима имамо покушаје да се утиче на њихово понашање, а као главне облике социјалног утицаја разликујемо конформирање, прихватање туђег утицаја и поковавање. Све ове врсте интеракција имамо у односу родитељи-деца. Деца се конформирају, прихватају утицај родитеља и поковавају се њима. На овај начин родитељи формирају обрасце понашања своје деце, па тако обликују и њихову еколошку свест. Родитељи и деца имају посебан вид комуникације међу собом, која је заснована на ауторитету родитеља, али поседује и обострано емотивну димензију. У комуникацији родитеља и деце долази до узајамне размене значења, идеја и искустава. Људска комуникација, па самим тим и комуникација родитеља и деце, веома је разноврсна. Могуће је разликовати вербалну или лингвистичку комуникацију (путем писане или усмене речи) и невербалну која почива на покретима и просторним односима. Код човека постоје и посебни облици симболичке комуникације, који нису путем речи иако се везују уз појмове који се означавају речима. Такав систем познат је као гестовни говор. У свакој комуникацији, па и

комуникацији родитеља и деце долази до интеракције међу јединкама. У овој интеракцији родитељи обично емитују знакове, а деца на њих реагују, примaju их и услед тога мењају на неки начин своје понашање (Рот, 1994, стр. 7).

Родитељи треба да бирају примере које код деце не изазивају осећања страха и угрожености, већ подстичу децу како да заштите своје станиште и како да не бацају где год стигну разне отпадне материје, како да рационално користе чисту воду и како да користе све материје са којима долазе у контакт. Сам процес покретања активности детета, њеног усмеравања на одређене објекте и регулисања активности ради постизања одређених циљева назива се мотивацијом. Она представља покретачку снагу која изазива, усмерава и управља активностима детета. Родитељи треба да пронађу адекватне начине да мотивишу децу да се понашају у складу са постављеним стандардима понашања према природи. Најбоља мотивација је награђивање. Зато родитељи треба да награђују децу сваки пут кад се исправно понашају према свом окружењу, када на пример баце папир у корпу за отпатке. (Илић & Марковић, 2010, стр. 23).

По социјализаторској теорији дужности, дете се у породици ставља у одређене еколошке ситуације у којима је у могућности да утиче на стање у животној средини. Конкретније треба да одржава хигијену просторија у стану у коме живи, региструје појаве које угрожавају средину, итд... Непосредна ангажованост деце на плану заштите животне средине подиже ниво њихове свести о томе да су активни учесници у очувању своје околине. Кроз породично васпитање и деловање преламају се различити аспекти усвајања, развијања, презентовања и преношења система вредности. То породицу чини једним од пресудних фактора изградње еколошке свести и културе личности код деце. Она представља значајан потенцијал изградње ставова и уверења према заштити животне средине и делује тако што развија свест о односу појединаца према животној средини и њеним вредностима, њеним ставовима и компетенцији према активностима на заштити природног, урбаног и руралног простора.

Породица као најинтимнија микросоцијална средина, кроз емоционално доживљавање еколошких вредности, чистих река, зелених травњака, свежег ваздуха, има могућност да утиче на убеђење и ставове својих чланова према тим вредностима. Она пре

свега својим млађим члановима пружа могућност да емоционално доживе и усвоје однос према вредностима животне средине више него што могу разумом сазнати потребе заштите. Од посебног је значаја како се породица односи према свакодневним деградацијама животне средине у простору становања; какав интерес изазива код својих чланова; које мотиве код њих побуђује, позитивне или негативне, еколошке или пак оне на линији интереса стварања већег профита без обзира на последице еколошке природе. Од тога ће зависити решеност појединаца да постану и остану активни субјекти очувања животне средине. Предуслов остваривања позитивних утицаја породице на еколошку свест деце је у настојању да родитељи имају јасне представе о значају здраве и чисте животне средине и правовремене информације о деловању разних опасности по здравље људи.

Породица у начелу делује позитивно у смислу развоја еколошких вредности својих чланова. Али, ако се има у виду да у неким породицама постоји много нееколошког у понашањима, онда су стање и развој еколошке свести код деце условљени низом чинилаца. У породици се изграђује став о остваривању бриге о непосредној околини. Однос према простору у стану и простору који је јаван није исти. Основни метод деловања у породици је лични пример родитеља, где деца пре свега уче спонтано. Такви утицаји на децу су трајног карактера. Породица је темељни фактор еколошке културе и еколошких навика. Она је социјални миље у којем се стичу прва сазнања о односу према животињама, биљкама, руралном и урбаном простору.

Формирање и развој еколошке свести код деце, тј. сазнање о угрожениости равнотеже у природној средини и о утицају тог нарушавања на положај и егзистенцију човека, јесте *conditio sine qua* поп њиховог успешног еколошког ангажмана. Исто тако, потребно је сазнање (свест) младих о повезаности природне и друштвене средине у човекову животну средину и о узроцима нарушавања и загађивања и једне и друге средине, о утицају њихове загађености на човека.

Готово да не постоји област у раду са децом којом се не може утицати на развијање љубави према природи. Битно је да се едукација обавља разговором и користи искуство у породици из области заштите животне средине.

Литерарни текстови су такође веома значајни за развијање и формирање еколошке свести код деце. Ту је реч о искуству из

природе путем песама, прича, бајки и других текстова. Приче треба да буду пропраћене показивањем предмета, појава, процеса и људских односа. Упоредо са показивањем треба користити и објашњења да би деца постепено долазила до сазнања да је све са свим повезано и да је то основ свега што нас окружује. Приче развијају и моћ маште код деце и усвајање нових информација. Приче могу бити лакше схваћене ако су повезане са излетом у природу. И понашање родитеља на излету утицаће на децу како да се и она еколошки понашају.

Појава и развој масмедија, нарочито усељавањем телевизије у породична домаћинства, створени су услови за брже прикупљање и лакше упијање разних знања и информација. У овом мору информација деца и омладина се чешће боље сналазе од родитеља. Све је ово довело до слабљења родитељског ауторитета и кризе породице као прве социјализаторске институције. Иако је утицај телевизије и компјутеризација све већа, породица ипак остаје незамењива у подизању, васпитању и образовању млађе генерације.

Са децом треба разговарати о томе шта може да се догоди када се смеће нађе тамо где му није место, и организовати еколошке акције кроз игру. Игром стечена еколошка знања трајније и више утичу на формирање еколошког понашања и ставова код деце. Изузетно је важно да избор и начин пласираних еколошких садржаја буде примерен деци. Треба инсистирати на примерима кроз које се деца могу уверити да човек успева да врати природи део онога што је од ње отео.

Развоју еколошке свести код деце могу допринети и неке друштвене игре, осмишљене тако да пруже еколошка знања. Друштвене игре су одувек биле омиљене међу децом, тако да њихову приступачност и омиљеност треба искористити.

Пошто еколошка свест садржи еколошко знање, вредновање еколошке ситуације и еколошко понашање њен утицај на заштиту животне средине је значајан и огледа се у:

- поседовању схватања о могућим путевима и начинима решавања еколошких проблема,
- заштиту природе од даљег нарушавања како би се очувао природни оквир живота човека и
- спремност појединаца и друштвених група да се ангажују у заштити природе и одговорно односе према другим људима и будућим генерацијама (Кундачина, 1997, стр. 45).

„Битан чинилац односа младих према животној средини је у сазнању тог феномена. Истраживања показују да они у великом броју не владају основним еколошким појмовима и да је њихово информисање о томе недовољно, уско и парцијално. У тој чињеници се могу ражити узроци односа појединаца према животној средини“ (Кундачина, 1998, стр. 15). Породица је један од главних чинилац еколошке оријентације деце. Поготово зато што се лични ставови деце формирају доста рано, већ у првим годинама живота. „Од тога колико породица следи, развија и обогачује систем вредности животне средине зависи и еколошка култура њених чланова, посебно деце. Породица кроз социјализаторску улогу утиче на развој свести и понашања детета. Она развија оне врлине и навике код младих које чине основу за примерено понашање. Њен утицај на млађе чланове је трајног карактера.“ (Кундачина, 1998, стр. 15).

Еколошка свест појединаца да очува и унапређује животну средину, означава тоталитет његовог рационалног, вредносног, емоционалног и вољног односа. Управо из тога проистичу и конституенсе еколошке свести:

- рационална,
- вредносна,
- емоционална и
- вољна (Кундачина, 1997).

Приликом формирања еколошке свести код деце, родитељи утичу на формирање свих њених конститутивних делова. Родитељи формирају рационалну сферу еколошке свести код деце информацијама, знањима, уверењима, развијањем мишљења, стварањем вештина и навика. Дете до знања долази мноштвом информација које допиру до њега. Под информисаности у домену заштите животне средине подразумева се познавање еколошке угрожености средине и последица које тиме настају, о могућности заштите животне средине, о властитој одговорности у томе, о достигнућима и мерама које се подразумевају у уређењу простора и слично (Кундачина, 1997). Еколошка информисаност деце, зависиће од еколошке информисаности родитеља. Уколико родитељи поседују велики број еколошких информација и деца ће имати могућност да до њих дођу. Информисаност је значајна претпоставка понашања деце, а тиме и конститутивни део еколошке свести у рационалној сфери личности. Еколошка свест у рационалној сфери обухвата и учење детета да еколошке опасности погађају и њега и да је и оно

позвано да своју животну средину чува, негује, да се према њој одговорно понашања.

Посебна улога породице је стварање адекватног односа деце према вредностима заштите животне средине. Деци треба објашњавати да вредност здраве и чисте средине нема просторних граница. Угроженост од нуклеарне или неке друге хаварије се шири на остале просторе. Код деце је неопходно створити свесност и одговорност, потребу заштите и чувања природе, осећај да је неопходно рационално коришћење природних извора. Задатак родитеља постаје да еколошким васпитањем, створе услове и пронађу начине да обликовањем еколошког вредносног система код деце и да она вредност животне средине прихвате као своју. Ако се код њих створи такав однос према вредностима животне средине, и они их прихвате као своје, створиће се услови за један позитиван однос према природи и њеном очувању.

Емоционалну сферу еколошке свести чине осећања неизвесности, страха, забринутости, задовољства, одушевљења, љубави, поноса када се помисли на природу, саосећања са онима који су угрожени исл. Код детета треба пробудити осећања да је животна средина угрожена и да постоје опасности које прете здрављу људи. Здрава и чиста животна средина треба код њега да ствара задовољство које побуђује осећање да је обавезан да води рачуна о њој и да не сме да чини ништа према природи што би могло да је угрози. Један од задатака родитеља при подизању еколошке свести код деце је изграђивање њиховог осећаја обавезе за судбину животне средине, а то се не може остварити без успостављања емоционалног односа са њом. Емоционални однос се не може развити без непосредног доживљаја средине. Животну средину деца морају не само сазнати, већ и доживети, а да би се то остварило они морају остварити контакт са природом и постати свесни да су део ње.

Вољна сфера еколошке свести обухвата спремност појединца да учествује у заштити животне средине. Да би се код деце формирала адекватна еколошка свест, неопходно је да родитељи покажу колико је битно са колико воље треба да се учествује у активностима које намеће еколошка ситуација. Васпитање личности детета за заштиту животне средине подразумева развијеност спремности воље да се супротставља свему што угрожава животну средину. При еколошком васпитању потребно је дете учинити осетљивим субјектом очувања животне средине, чији ће поступци

бити резултат унутрашње мотивације и позитивних ставова као налога за деловање, а не из страха због угрожености. Успостављање вољног односа према заштити животне средине не зависи од свести детета и ситуационих околности схваћених у ужем смислу, већ од саме породице. Ако се она залаже да ствара услове здраве животне средине, може се очекивати да ће свим тим околностима дете бити мотивисано да са више оптимизма извршава задатке у очувању и заштити. Сам осећај угрожености опредељиваће његову вољу у понашању (Кундачина, 1997).

ЗАКЉУЧАК

Еколошка криза као последица експлозије научно-техничког развоја друштва и савремених глобалних тенденција поприма све шире размере. Научници различитих усмерења који мултидисциплинарно проучавају овај феномен апелују на потребу да се формира еколошка свест сваког појединца. То ће омогућити адекватнији однос према природи. Постоји озбиљна претња да се угрози њена равнотежа што за последицу може имати климатске промене, биолошка, хемијска и различита друга загађења, која се могу проширити регионално, а неретко и глобално. Еколошка криза која настаје због различитих еколошких проблема који углавном имају извор у немарном понашању људи који се сматрају апсолутним господарима Планете, тешко се санира. Због тога је неопходно превентивно деловати и развијати еколошку свест људи.

Породица од настанка људског друштва представља један од најважнијих фактора примарне социјализације деце. Самим тим, она је најјача карика преношења искустава, сазнања, вредности са родитеља на децу до данашњих дана. Деца се у најранијем узрасту идентификују са својим родитељима преузимајући од њих моделе понашања. Понашање родитеља се буквално пресликава на понашање њихове деце. Родитељи са развијеном еколошком свешћу формираће поколења која ће такође имати развијену еколошку свест, а самим тим и одговоран однос према природи. С друге стране, постоји опасност код оних породица где родитељи немају развијену еколошку свест. Они онда немају начин да на своју децу преносе позитивне еколошке вредности, да развијају еколошко-етичке вредности које се базирају на одговорном односу према природи, које ће код деце развијати љубав према животној средини, и самим

тим направити адекватну платформу коју ће деца само надограђивати током свог живота.

Због велике моћи породице да утиче на своје потомство и да путем социјализаторских процеса код деце урезује различите вредносне системе, да утиче на развој еколошке свести и културе деце, потребно је активно проучавати породицу као примарни ресурс који ће бити погодно тло за развој еколошке свести, културе и етике најмлађих. Не смемо изгубити из вида снажну улогу породице у овом процесу. Због тога је потребно на различите начине оснажити породицу као друштвену групу и путем различитих едукација, масовних медија, као и подстицањем државе, омогућити да се сами родитељи адекватно информишу и раде на формирању сопствене еколошке свести да би касније своја сазнања и вредности преносили даље на своје потомство. Не смемо потценити социјализаторску улогу породице. Љубав према природи се преноси још у најранијем детињству. Исто тако, не смемо изгубити из вида чињеницу да је у савременом друштву енормно порастао проценат развода бракова и да само јака и стабилна породица може произвести здраво поколење.

ЛИТЕРАТУРА

Илић, Д., & Марковић, М. (2010). *Увод у еколошко васпитање*. Брање: Аурора.

Кундачина, М. (1997). Конституенси еколошке свести. У *Ризик технолошких система и животна средина - зборник радова*. (стр. 45-62). Ниш: Факултет заштите на раду.

Кундачина, М. (1998). *Чиниоци еколошког васпитања и образовања ученика*. Ужице: Учитељски факултет.

Милановић, В. (1981). Социјализација личности. У *Основи науке о друштву - зборник радова*. (стр. 418-431). Београд: РАД..

Мишковић, М.М. (1997). *Еколошка криза и еколошка свест омладине*. Београд: Еко центар; Шабац: Виша школа за образовање васпитача.

Рот, Н. (1994). *Основи социјалне психологије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ђорђевић, Ј. (2002). Nova ekološka etika i zaštita životne sredine. *Теме*, 26(2), 235-244.

Mazour, I.I., Chumakov, A.N., Gay, W.C., & -Center for scientific and applied programs "DIALOG", (2003). *Global studies encyclopedia*. Moskva: Raduga Publishers; New York: Prometheus Books.

THE ROLE OF FAMILY IN CREATING THE ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS AT CHILDREN

Mirjana M. Marković¹

Abstract: Family as a community of parents and children has a great role in forming the ecological consciousness of children. It is the first social environment with which child make contact, and it depends a lot of family what social habits child is going to adopt from his parents and what is going to be his attitude later about the nature and environment. The conditions of family life and especially in the first year of living are determinative for creating the consciousness and personality of the children. Family is not only the institution that does the socialisation, but also a factor of whom depends the personality the child is going to develop.

Key words: ecological awareness; parents; family; environment; children

Примљен: 14.05.2017.

Прихваћен: 06.07.2017.

¹mirjanamar76@gmail.com, College of Professional Studies for Pre-school Teachers, Pirot